

ҒТАХР 18.45.01
ӘОЖ 78.071.2 (510)

DOI 10.56032/2523-4684.2025.1.13.18

С. Елеманова^{1*}

¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы

ORCID ID: 0009-0008-4446-5316

E-mail: folklab@inbox.ru

(Алматы, Қазақстан)

Л. Акихат²

²Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы

ORCID ID: 0009-0006-8707-6025

E-mail: lazka.music@mail.ru

(Алматы, Қазақстан)

ҰРАН АҚАТАЙҰЛЫ КҮЙЛЕРІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ- СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ («МЕРЕКЕ», «САҢЛАҚ» ЖӘНЕ «ҚАНАТ ҚАҚТЫ» МЫСАЛЫНДА)

Аннотация

Ұсынылып отырған мақала Тарбағатай (ҚХР) өңірінің күйшісі Ұран Ақатайұлының шығармашылық жолын қарастыруға арналады. Қазақтың күйшілік өнері өзінің географиялық-өңірлік орналасуы мен орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі өңір күй дәстүрлеріне бөлінетіні белгілі. Олардың ішінде Шығыс Қазақстан күйшілік дәстүрінің тамыры тереңнен бастау алып, аймақтық жағынан кең көлемді қамтиды. Оның бір тармағын Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданы қазақтарының күйшілік мектебі құрайды. Осы өлкеге қарасты Іле қазақ автономиялық облысының Алтай, Тарбағатай, Іле аймақтарында Санжы, Бұратала облыстарында, Құмыл аймағында, Гансу өлкесінде, Күйтүн, Шыхызы, Үрімжі қалаларында екі миллионға жуық қандастарымыз өмір сүріп келеді. Сол өңірлердің күйшілік өнерін зерттеу үдерісі отандық ғылымымызда өзінің алғашқы кезеңінен өтуде деп айтуға болады.

Жұмыста келесі мәселелер қарастырылады: 1) Күйші шығармашылығына сипаттамасы беру. 2) Жоғарыда аталған күйшінің ең жарқын мысалдарына музыкалық талдау.

Бұл жұмысты жазу барысында автордың 2024 жылдың қаңтар айында Іле-Қазақ автономиялық облысы (Құлжа қ.) жасаған фольклорлы-этнографиялық экспедиция мәліметтері қолданылады. Әдістердің ішінде салыстырмалы-типологиялық және жүйелі-этнофониялық (И. Мациевский) тәсіл пайдаланылады. Профессор С. Өтеғалиева құрастырған домбыра күйлерін талдау әдістемесі қолданылады. Кейбір күйлердің шығу тарихы, желісі жазылып, оларға музыкалық талдау жасалды.

Түйінді сөздер

Тарбағатай (Шыңжаң қазақтары), күй өнері, жүйелі-этнофониялық тәсіл, фольклорлы-этнографиялық экспедиция, музыкалық талдау.

Дәйексөз үшін

Елеманова, С., Акихат, Л. 2025. Ұран Ақатайұлы күйлерінің құрылымдық-стильдік ерекшеліктері («Мерекесі», «Саңлақ» және «Қанат қақты» мысалында). Arts Academy ғылыми журналы №1(13): 18–33.

IRSTI 18.45.01
UDC 78.071.2 (510)

DOI 10.56032/2523-4684.2025.1.13.18

S. Elemanova ^{1*}

¹Kurmangazy Kazakh National Conservatory

ORCID ID: 0009-0008-4446-5316

E-mail: folklab@inbox.ru

(Almaty, Kazakhstan)

L. Akikhat ²

²Kurmangazy Kazakh National Conservatory

ORCID ID: 0009-0006-8707-6025

E-mail: lazka.music@mail.ru

(Almaty, Kazakhstan)

STRUCTURAL AND STYLISTIC FEATURES OF URAN AKATAYULY'S KUYS (EXAMPLES FROM "MEREKE", "SANLAQ", AND "QANAT QAQTI")

Annotation

The proposed article is dedicated to the creative path of the kuyshi from the Tarbagatai region (PRC) – Uran Akatayuly. It is well known that Kazakh kuy art, depending on its geographical and regional characteristics as well as performance features, is divided into various regional kuy traditions. Among them, the kuy tradition of Eastern Kazakhstan has deep historical roots and covers a vast territory. One of its branches is the kuy school (күй мектебі) of the Kazakhs of the Xinjiang Uygur Autonomous Region of the People's Republic of China. In this region – in the Ili Kazakh Autonomous Prefecture, as well as in Altay, Tarbagatai, Ili, and the prefectures of Sanji, Boro-Tala, the Kumul region, Gansu province, and the cities of Kuytun, Shihezi, and Urumqi – about two million of our compatriots reside. The study of kuy art in these regions can be said to be at an early stage in domestic scholarship. The article addresses the following issues: 1) a description of the kuyshi's creative work, and 2) a musical analysis of the most notable compositions by the above-mentioned performer. The article is based on materials collected during the author's ethnographic and folklore expedition conducted in January 2024 in the Ili Kazakh Autonomous Prefecture (city of Kuldzha). The applied methods include the comparative-typological and system-ethnophonic approach (I. Matsiyevsky). The methodology for analyzing dombra kuys developed by Professor S. Öteğaliev is also used. For certain compositions, their origin stories and content are presented, along with a detailed musical analysis.

Key words

Tarbagatai (Kazakh population of Xinjiang), kuy art, system-ethnophonic approach, ethnographic expedition, musical analysis.

Cite

Elemanova, S., Akikhat, L. 2025. Structural and stylistic features of Uran Akatayuly's kuys (examples from "Mereke", "Sanlaq", and "Qanat Qaqti"). Arts Academy Scientific Journal, no. 1(13): 18–33.

МРНТИ 18.45.01
УДК 78.071.2 (510)

DOI 10.56032/2523-4684.2025.1.13.18

С. Елеманова^{1*}

¹Казахская национальная консерватория имени Курмангазы

ORCID ID: 0009-0008-4446-5316

E-mail: folklab@inbox.ru

(Алматы, Казахстан)

Л. Акихат²

²Казахская национальная консерватория имени Курмангазы

ORCID ID: 0009-0006-8707-6025

E-mail: lazka.music@mail.ru

(Алматы, Казахстан)

СТРУКТУРНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КЮЕВ ҰРАН АҚАТАЙҰЛЫ (НА ПРИМЕРЕ «МЕРЕКЕ», «САҢЛАҚ» И «ҚАНАТ ҚАҚТЫ»)

Аннотация

Предлагаемая статья посвящена творческому пути кюйши региона Тарбағатай (КНР) – Ұран Ақатайұлы. Известно, что казахское кюй-искусство, в зависимости от географико-регионального расположения и особенностей исполнительства, делится на различные региональные кюй-традиции. Среди них кюй традиция Восточного Казахстана уходит корнями в глубокую древность и охватывает обширную территорию. Одним из её ответвлений является кюй мектебі (школа кюй) казахов Синьцзян-Уйгурского автономного района Китайской Народной Республики. В этом регионе – в казахском автономном округе Иле, а также в Алтай, Тарбағатай, Илийском округе, округах Санжы, Боро-Тала, районе Кумул, провинции Ганьсу, городах Куйтун, Шыхызы, Урумчи – проживает около двух миллионов наших соотечественников. Исследование кюй-искусства этих регионов, можно сказать, находится на начальном этапе в отечественной науке.

В работе рассматриваются следующие вопросы: 1) характеристика творчества кюйши, 2) музыкальный анализ наиболее ярких произведений вышеупомянутого исполнителя.

При написании данной статьи использовались материалы фольклорно-этнографической экспедиции автора, проведённой в январе 2024 года в Илийском казахском автономном округе (г. Кульджа). Среди применяемых методов – сравнительно-типологический и системно-этнофонический подход (И. Мациевский). Также используется методика анализа домбровых кюев, разработанная профессором С. Өтеғалиевой. Для некоторых произведений приводится история их происхождения и содержание, дополненное музыкальным анализом.

Ключевые слова

Тарбағатай (казахи Синцзянь), искусство кюя, системно-этнофонический, этнографическая экспедиция, музыкальный анализ.

Для цитирования

Еламанова, С., Акихат, Л. 2025. Структурно-стилистические особенности кюев Ұран Ақатайұлы (на примере «Мереке», «Саңлақ» и «Қанат Қақты»). Научный журнал "Arts Academy", № 1(13): 18–33.

Кіріспе. Әр халықтың да өз тарихы мен мәдениеті, өз тарихының шежіресі, өз мәдениетінің асылы тәрізді көркем әдебиеті бар. Халық арасынан талай саңлақ жыраулар мен жыршылар, ақын-жазушылар, бармағынан өнер төгілген күйшілер шыққан. Қазақ – табиғатынан ақын халық. Әр дәуірде де ақын, жыраулық, жыршылық өнерді дарынды ұрпақ өнеге тұтқан. Қазақ ауыз әдебиетінің ежелгі авторлары, әдеби мұраны ұрпақтан-ұрпаққа ұластырушылар - ақпа ақын, жыраулар мен жыршылар, күйшілер болған.

Шыңжаң өлкесіндегі қазақтардың музыка өнері, оның ішінде күйшілік мектебінің қалыптасуында XIX ғасырда көптеген тарихи тұлғалардың болғаны бізге жеткен еңбектерде жазылған. Ол жақтағы күйшілік-әншілік өнердің жеке орындаушылық мектебінің қалыптасуы ежелгі бақсылық өнердің жақсы сақталған дәуірінен бастау алып, кейін жеке-жеке аймақтық мектептерге бөлінді. Шыңжаңдағы қазақтың рухани мәдениетін ұзақ жылдар зерттеген қытай ғалымы Хуан Жоңшияның еңбектерінде бақсылық өнердің қазақтың аспаптық музыкасының қалыптасуына ықпалы жайында былай дейді: **«目前, 巴克斯已经所剩无几, 几乎退出了历史舞台。他们失去了人本来的许多功能, 如今只剩下了治病, 占卜等几个微不足道的功能。然而, 我们不能忽略他们曾经为哈萨克民间口头文学, 尤其是为包括冬不拉曲在内的哈萨克民间音乐的**

传承所发挥过的作用». «Бүгінгі күнде бақсылар азайып, тарих сахнасынан қарасын өшіре бастады. Олар тегіндегі қасиеттерінен айрылып, тек ауруды емдеп, бал ашу сынды мардымсыз қызметтермен ғана шектеліп қалды. Десе де, олардың қазақ ауыз әдебиетіне қосқан сүбелі үлесіне көз жұма алмаймыз, әсіресе, домбыра күйін өз ішіне алған халықтық музыкасының таралуында бақсылардың атқарған қызметіне сәл қарауымызға болмайды»¹.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының әлемдік кеңістікте егеменді мемлекет ретінде орныққан кезеңінде, тарихи отандық тәжірибені, атап айтқанда, мәдениет және өнер қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығын жан-жақты зерделеу қажеттігі өзекті болып отыр. Еліміздің егемендік алып, ұлттық тарихымызды шынайы зерттеуге жол ашылуы оның бай мұрасын ұрпақ тәрбиесіне пайдалануға мүмкіндік туғызды. Әрине, өткен ғасырда зерттелінбей келген ұлттық тәлімдік мұра халқымыздың теңдесі жоқ байлығы болып табылады.

Осы орайда шығармашылық өмірінде ұлттық өнерді меңгертуге бүкіл болмысын арнаған күйші Ұран Ақатайұлының шығармашылығы құнды мұра.

Алайда, Ұ. Ақатайұлының ұлттық болмысты танытуда көркемдік нақышымен, мазмұнының тереңдігімен ерекшеленетін күйшілік шығармашылығы өкінішке орай, өз деңгейінде анықталып жүйеленбегендіктен «Ұран Ақатайұлы күйлерінің құрылымдық-стильдік

¹ Мәулет А. Шыңжаңдағы қазақ домбыра күйлерінің көркем-шығармашылық тәжірибесі-ұлттық

бірегейлікті сақтау факторы ретінде атты диссертациялық жұмысы. - Алматы, 2018 ж. 22 б.

ерекшеліктері» атты тақырыпты алып отырмыз.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде кешенді, жүйелі-этнофониялық (И. Мациевский), құрылымдық және салыстырмалы-типологиялық әдістер қолданылды.

Ұран Ақатайұлының күйлерін талдау барысында музыкалық-теориялық жұмыстар әсіресе проф. С.Өтеғалиеваның «Домбыра музыкасын талдау» пәнінде меңгерген (және маманның «Лекции по анализу домбровой музыки» атты оқу құралы қолжазбасындағы) талдау әдістеріне көбірек сүйенді.

Тақырып бойынша әдебиеттерге шолу. Шыңжаң қазақтарының күйшілік өнерінің тарихи кезеңіне шолу жасауда музыкалық-теориялық (Бекенов 1998; Бекхожина 1972; Елеманова 2000; Еңсеұлы и Әбзалқанұлы 2008), қазақ күйтануындағы (Ерзакович и Қоспақов 1986; Затаевич 1963; Игілік 2020; Игілік 2022; Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының фольклорлық зертханасы 2019; Қазақ өнерінің тарихы 2007) бірқатар еңбектердегі тұжырымдар пайдаланылды. Олардың ішінде ғылыми жұмыс авторы, әсіресе, проф. С.Өтеғалиеваның «Домбыра музыкасын талдау» пәнінде меңгерген (және маманның «Лекции по анализу домбровой музыки» атты оқу құралы қолжазбасындағы) талдау әдістеріне көбірек сүйенеді (Мациевский 1983; Сарыбаев 1978; Утеғалиева 2006; Утеғалиева 2013; Утеғалиева 2022).

Этномузыковедтік зерттеулер қазіргі әлемде халықтық дәстүрлердің рөлін атап өтуде, әсіресе осы дәстүрлерді сақтау және өзгерту үшін есептеу әдістерін қолдану мәселесін. Аллен Ломакстың, әсіресе халық музыкасын есептеу

жөніндегі жұмысы осы музыкалық формалардың мәнін түсінуге және оларды қазіргі технологиялық жүйелерде контекстуализациялауға бағытталған, олардың мәдени маңызы мен теңдігін атап өтеді (Lomax 2002). Бұл тәсіл қазақ және моңғол музыкаларын зерттеу барысында заманауи әдістер арқылы мәдени мұраны сақтау мен дамытудың қазіргі күш-жігерімен үйлеседі, мұнда мәдени мұраны сақтау маңызды (Мациевский 2020; Елеманова 2024). Технология мен дәстүрдің үйлесімі, Ломакстың және Смиттің ұсынғаны сияқты, мәдени мұраны сақтауды жаңа көзқараспен қайта ойлауға мүмкіндік береді, бұл жерде есептеу құралдары өткен мен болашақ арасындағы көпір қызметін атқарады (Rimm 2022). Этномузыковедтіктегі сандық жүйелердің қолданылуы танымал бола бастады, бұл музыкалық әртүрлілікті және оның әлеуметтік сәйкестікті қалыптастырудағы рөлін жан-жақты талдауға мүмкіндік береді (Haigh 2019). Дәстүр мен технология арасындағы бұл байланыс әсіресе қазақ диаспорасы үшін маңызды, өйткені дәстүрлі халық музыкасын шекаралар арқылы құжаттап, бөлісу әрекеттері осы мәдени көріністердің жаңа нұсқаларда үздіксіздігін қамтамасыз етеді (Egorov 2021; Tatkenova және Amze 2024). Қазақстанның аймақтық халықтық дәстүрлеріне, әсіресе кара жорға биіне қатысты зерттеулер, осы көріністердің тарихи және заманауи контексте мәдени құндылығын атап өтуде, қазақ мәдени мұрасын сақтау жөніндегі ағымдағы талқылауларға өз үлесін қосады (Shaitov , т.б. 2023; Kaufman және Sternberg 2021).

Зерттеудің мақсаты. Ұран Ақатайұлы күйлерінің құрылымдық-стильдік

ерекшеліктерін «Мереке», «Саңлақ» және «Қанат қақты» мысалында анықтау.

Осы мақсатқа жету жолында, жұмысты жүргізу барысында мынадай **міндеттер** қойылды:

- Құлжа қаласына (ҚХР) фольклорлы-этнографиялық экспедицияға барып, материал жинау;
- Ұран Ақатайұлы күйлерінің тақырыптық маңыздылығын анықтау;
- Зерттеу жұмысының авторы жасаған фольклорлы-этнографиялық экспедиция нәтижесінде жиналған Ұ. Ақатайұлы (Тарбағатай-ҚХР) күйлерінің құрылымдық-стильдік ерекшеліктерін анықтау.

Тарихи деректерге сүйенсек, Алтай және Тарбағатай өңірінде Орта жүздің *керей* менен *найман* рулары тұрақтаған (Бекенов 1998, 96).

ҚХР Шыңжаң өлкесіндегі Ұйғыр автономиялық районының құрамына Іле-Қазақ автономиясы кіреді. Іле-Қазақ автономиялық облысы негізінен үш аймақтан тұрады. Кезінде бұл үш аймақ «Шығыс Түркістан» деп аталған.

1. Іле аймағы, астанасы Құлжа қаласы.

2. Тарбағатай аймағы, орталығы Шәуешек қаласы.

3. Алтай аймағы, орталығы Алтай қаласы (Бекхожина 1972, 12).

Табағатай өңірі күйшілік өнерінің жалғастырушысы болып отырған, күйшісі Ұран Ақатайұлы 1966 жылы Тарбағатай аймағы, Толы ауданы, Күп ауылының бірінші кентіне қарапайым отбасында дүниеге келген. Автордың шығармашылығында өз жанынан шығарған 10 шақты күйі бар (№ 1,2 кестені қараңыз) (Бекенов 1998, 97).

Ладтық тірек $g^1 - d^1$	Ладтық тірек $d^1 - a^1$	Ладтық тірек $d^1 - g^1$
1. «Асыл ана» 2. «Саятшы сағынышы» 3. «Асылдарым»	1. «Саңлақ» 2. «Ақын толғауы»	1. «Мереке» 2. «Қанат қақты»

№ 1 кесте

Жай өлшем	Күрделі өлшем			
2/4, 3/4	6/8, 9/8	3/8	7/8	5/8
1. «Мереке» 2. «Ақын толғауы» 3. «Асылдарым» 4. «Саңлақ» 5. «Саятшы сағынышы»	1. «Қанат қақты»	1. «Саятшы сағынышы»	1. «Асылдарым» 2. «Асыл ана»	1. «Асылдарым»

№ 2 кесте

Күйлердің тақырыптық маңыздылығы. 1988 жылы көркемөнер мектебін оқып жүргенде **«Мереке»** атты күйі дүниеге келеді. Күй тарихын автор былай баяндайды: «Байырғы заманнан

қазірге жалғасып, дәстүрге айналған ақындар айтысы, ұлтымыздың мерекелік салтына айналғаны баршамызға аян. 1984 жылы Тарбағатай аймағы, Толы ауданы Қоңыробасаз жайлауында ақындар

айтысы өтеді. Сол айтысқа аудандық радиостанциясында диктор болып қызмет атқаратын композитор, әнші Ерболат Қызыкенұлы мені арнаулы шақырып алып, сахнада күйлер тартқызды. Сол жолы жұрттың алқауына ие болдым. Алыс-жақыннан келген ақын, жазушы, әнші-күйші өнерпаз ағалармен танысып, ол кісілердің алдында өнерімді көрсету орайына ие болдым. Өнердегі ағамыз Ерекеңмен бірге бәйге, балуан, қыз қуар т.б. ойын түрлерін тамашалып, мерекенің шат-шадыман өткіздім. Осы бір мерейлі сәттен кейін мереке күйі туындады. Күйдің негізгі әуені 1984 жылы туып, 1988 жылы толық күй болып шыққан. Оны өнердегі інісі Еркін Ерген Іле аймағының аймақтық көркемөнер үйірмесінде домбырашы болып қызмет атқарып жүргенде өте жақсы орындап, Халық радиосына шығарған. Қазіргі таңда да ол ел ішінде біраздомбырашылардың күй қоржынына қосылған күй.

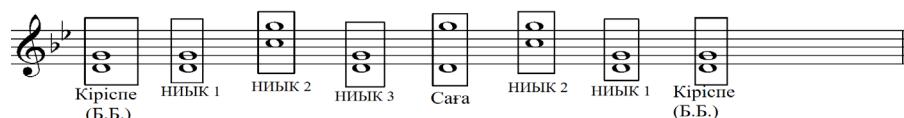
Күйдің негізгі ладтық тірегі: $d^{\sharp}-g^{\sharp}$ болып табылады. Күй бастан аяқ пунктирлі ырғақта жүреді. Күй салтанатты, мерекелік көңіл-күй сыйлайды. Күй бірқалыпта 2/4 метрлік өлшемімен жүреді. Күйшінің өзі бұл туындыны мерекелік көңіл-күйде шығарған.

«Саңлақ» атты күйі 2009 жылы дүниеге келген. «Біздің халқымыз өнердің

Күйлердің композициялық құрылымы

(№ 1,2,3 ноталық мысалдарды қараңыз):

«Мереке»

№ 1 ноталық мысал

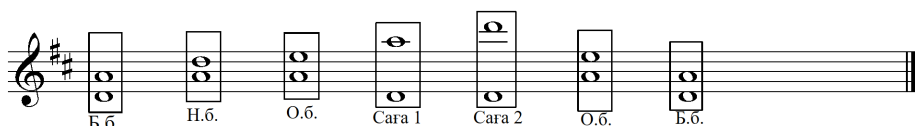
«Саңлақ»

қайсы бір саласынан болмасын, кенделік, кемдік көрмеген, осының бір айғағы ғылым, өнер саласында қаншама дарабоз мықты саңлақтар өз мәресінен көрініп, барша жұртты терең әсерге бөледі. Жылқы жануарының да адам мінездес қылығына қайран қалам. Дәм тартып, ауылда болған кезім, бір жолғы аламан шабыста алдыңғы қатарда келе жатқан бірнеше

аттың жұрттың айқайымен соңғы мәреге жанталасып кіргені мені ерекше тебірентті, осы бір әсерлі жағдайдан «Саңлақ» күйі туындады». Күйдің негізгі ладтық тірегі: $d^{\sharp}-a^{\sharp}$ болып келетінік көреміз.

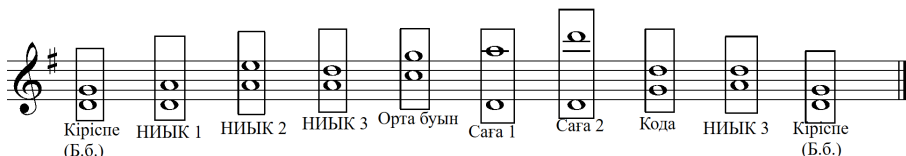
«Қанат қақты» күйшінің ұлына арналған күй. Қытай елінде балалар тоғызыншы сынып бітірген соң, үлкен емтихан тапсырып, оның нәтижесіне қарай әр деңгейдегі мектептерге бөлінеді. «Қанат қақты» Ұранның ұлы Ұшқын осы емтиханнан жақсы нәтиже көрсетіп, бірінші деңгейлі мектеп бөлінген сәтіндегі қуанышы және осы деңгейлі мектепке жіберілген қазақтың қаракөздерін көргендегі үлкен қуаныштың әсерінен туған күй. 2015 жылы бұл күй толық өмірге келді деуге болады. Күйдің негізгі ладтық тірегі: $d^{\sharp}-g^{\sharp}$ болып табылады ² (Бекенов 1998, 99-100).

² Зерттеу жұмыс авторының Ұ.Ақатайұлымен сұхбаты 27.01.2024ж.

№ 2 ноталық мысал

«Қанат қақты»

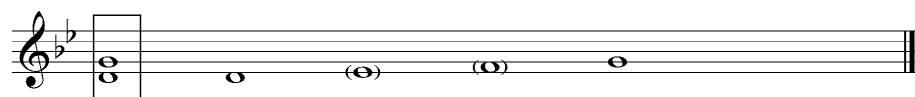

№ 3 ноталық мысал

Ладты-интонациялық ерекшеліктері

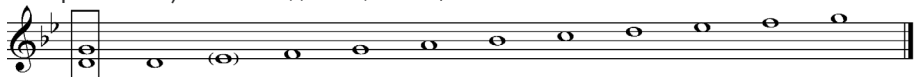
«Мереке»

Жұмысымызда күйлерді халық ладтар жүйесіне ұқсастырып дыбыс қатарын анықтаймыз. Кіріспе буынның дыбыс қатары. Негізгі ладтық тірек d^4-g^4 .

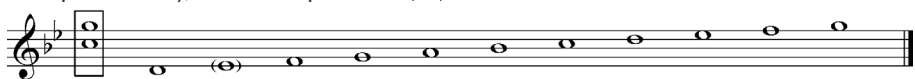
№ 4 ноталық мысал

НИЫК 1³: Ладтық тірек d^4-g^4 . Негізгі d^4 фригиялық халық ладынан (дамытылған, минорлы бағыт) f^4 -миксолидиялық халық ладына ауысқанын көрсеміз (дамытылған, мажорлы бағыт).

№ 5 ноталық мысал

НИЫК 2: Ладтық тірек c^2-g^2 . c^2 -эолиялық g^2, a^2, b^2 дыбыстары (минорлы халық ладына жақын (қысқартылған, пентатоникаға жақын) көрсетілген. минорлық бағыт), дайындық ретінде d^4, f^4 ,

№ 6 ноталық мысал

НИЫК 3: Ладтық тірек d^4-g^4 : октава кеңістігінде жаңа бөлімге пентатоникалық халық ладына жақын дайындық ретінде көрсетіліп отыр. (минорлық бағыт), d^4, g^4, d^4 дыбыстары

№ 7 ноталық мысал

Саға⁴: Ладтық тірек d^4-g^4 : (минорлық бағыт), d^4, g^4, d^4 дыбыстары пентатоникалық халық ладына жақын октава кеңістігінде жаңа саға бөліміне

³ Негізгі интонациялық-ырғақтық кешен – ⁴ Б.б-бас буын, о.б.-орта буын, саға- Б. Аманов терминдері.
С.Ы. Өтеғалиева.

(қысқаша) дайындық ретінде көрсетіліп отыр.

№ 8 ноталық мысал

«Саңлақ»

Бас буын: Негізгі ладтық тірек d^1-a^1 . d -иониялық халық ладына жақын (толық емес, мажорлық бағыт).

№ 9 ноталық мысал

Негізгі буын: Ладтық тірек a^1-d^1 . a -иониялық халық ладына жақын (толық емес, мажорлық бағыт). Төменгі тетрахорд d^1 , e^1 , fis^1 , gis^1 дыбыстары арқылы көтеріліп негізгі буынды нақтылай түседі.

Ал жаңа gis^1 дыбысының жоғарлағанын аңғарған жағдайды, толық емес мажорлық бағыттағы d^1 -лидиялық халық лад бой көтергенін көруге болады.

№ 10 ноталық мысал

Орта буын: Ладтық тірек a^1-e^2 . a -иониялық халық ладына жақын (толық емес, мажорлық бағыт). Орта буынның пайда болуына негізгі ладтық тірегіне төмен орналасқан gis^1 дыбысының әсері бар. Жоғарыда айтып өткеніміздей ол лидиялық халық ладынан дайындалған үлгі. Кейін негізгі орта буын төңірегінде иониялық халық лад түзелгенде gis^1 дыбысы g^2 дыбысына ауысады, сол себепті бұл бөлімді иониялық халық ладтың қысқартылған үлгісі деуге толық негіз бар.

№ 11 ноталық мысал

Саға 1 (Орта буынның вариаттық үлгісі e^2 . a -иониялық халық ладына жақын деп қарастыруға болады): Ладтық тірек a^1 - (толық емес, мажорлық бағыт).

№ 12 ноталық мысал

Саға 2: Ладтық тірек d^1-d^2 . d -дориялық халық ладына жақын (дамытылған, минорлық бағыт). Төменгі d^1 , c^2 дыбыстары екінші саға бөліміне дайындық ретінде қарастырылады.

№ 13 ноталық мысал

«Қанат қақты»

жақын (толық емес d -иониялық халық

Кіріспе буынның дыбыс қатары: лады деп те қарастыруға болады, ергізгі ладтық тірек d^1-g^1 . Тетрахордка мажорлық бағыт).

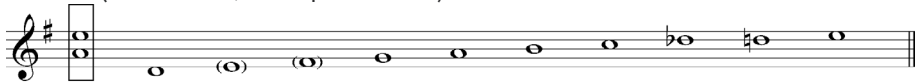
№ 14 ноталық мысал

НИЫК 1: Ладтық тірек d^1-a^1 . d бағыт). Жаңа ғасырда енгізілген ладтық миксолидиялық халық лады деп ерекшелікті des^2-d^2 дыбыстарының қабылдауға болады (толық, мажорлық өзгеруінен байқай аламыз ⁵.

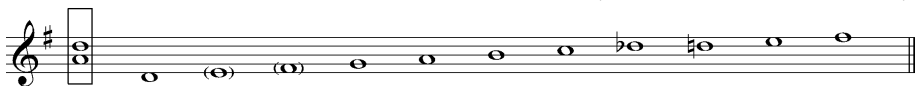
№ 15 ноталық мысал

НИЫК 2: Ладтық тірек a^1-e^2 . a себебі des^2 дыбысының d^2 (IV саты) лидиялық халық лады деп жорамалдауға дыбысына өзгергенін байқаймыз. болады (толық емес, мажорлық бағыт)

№ 16 ноталық мысал

НИЫК 3: Ладтық тірек a^1-d^2 . a -лидиялық халық лады (толық емес, мажорлық бағыт).

№ 17 ноталық мысал

Орта буын: Ладтық тірек c^2-g^2 . Гексахорд.

№ 18 ноталық мысал

Саға 1: Ладтық тірек d^1-a^2 . Тетрахорд.

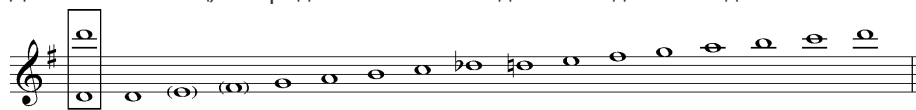

№ 19 ноталық мысал

Саға 2: Ладтық тірек d^1-d^2 . Бұл Олар d -миксолидиялық (дамытылған, бөлімнің дамуына бірнеше ладтардың мажорлық бағыт), g -дориялық ықпалы тиген деп жорамалдасақ болады. (дамытылған, минорлық бағыт), a

⁵ XIX ғасырда енгізілген заманауи ладтардан маңызға ие. Айта кететіні бұл ладтар XX ғасыр ұлғайтылған және кішірейтілген ладтар ерекше музыкасында кеңінен орын алды.

лидиялық (дамытылған, мажорлық бағыт). «Саңлақ» күйіндегідей үшінші октаваның Диапазоны өте кең, жоғарыда аты аталған *d* дыбысына дейін жетеді.

№ 20 ноталық мысал

Кода: Ладтық тірек *g¹-d¹*. *g*-иониялық дыбысы *fis⁴* дыбысымен жалғанып, кодаға халық лады (толық емес, мажорлық дайындық ретін көрсетеді. бағыт), төмендегі негізгі тіректің *d⁴*

№ 21 ноталық мысал

Өлшем және ырғақ

«Мереке» күйінің бас буыны 4 такт арқылы мерекелік көңіл-күйді береді (№ кіріспемен басталып қайталану арқылы 22 ноталық мысалды қараңыз): орындалады. Өлшем *2/4*, пунктирлі ырғақ

№ 22 ноталық мысал

5-24 тактілер арасында күйдің негізгі байқалады. Кейін қайта бас буынға буыны бой көтереді. Ырғақ пунктирлі оралып 4 такт кіріспені ойнап, ашық ішек үлгісінде, *2/4* өлшем де пен жалғасын арқылы *НИЫК 2-ге* ауысады (27-46 т.). табады. Негізгі буында ашық ішектен *НИЫК 2* секвенция түрінде жүреді (№ 23 екінші октаваның *g²* дыбысына секіріс ноталық мысалды қараңыз):

№ 23 ноталық мысал

27-31 такт арасы қайталанып, соңы өзгеріп екінші бөлімге секіреді. Осыдан кейін кіріспе бөлімнің 4 тактісі тағы қайталанып, ашық ішек арқылы *НИЫК 3* ке (53-60 т.) келеді. Бұдан күйшінің бөлімдердің ауысуы арасында ашық ішекті жиі пайдаланатынын көруге болады. Көрсетіліп отырған бөлімде де ашық ішектен екінші октаваның *g²* дыбысына секірісті байқаймыз, бөлім аяқталған соң ашық ішек арқылы сағаға өтеді. *Саға* (63-70 т.) қысқа әрі стереотипті үлгіде емес екендігін байқауға болады. Сағаны да аяқтап, ашық ішек арқылы *НИЫК 2-ні* қайталап, *НИЫК 1* мен жалғасын тауып, кіріспе буынға қайта оралып күй аяқталады. Күй бастан аяғына дейін пунктирлі ырғақты ұстап тұрып, тұрақты *2/4* өлшемімен орындалады.

«Саңлақ» күйі *2/4* өлшемінде жүреді. Сегіздік нота нүктемен және триоль қосылып орындалады, пунктирлі ырғақпен жүреді. Арасында екі триоль қатар келетін бөліктері көп кездеседі. Күй

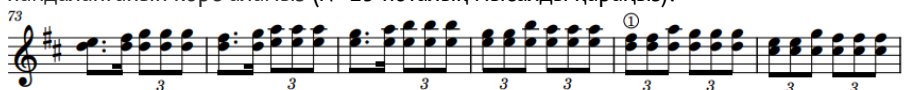
1-14 такт аралығында күрделі бас буынмен (*дамытылған*) басталып, 14-26 аралығында негізгі буын орындалады. 32-57 такт арасында орта буын орындалады.

Орта буынды аяқтау үшін секвенция қолданылғанын байқауға болады (№ 24 ноталық мысалды қараңыз):

№ 24 ноталық мысал

Әрі қарай күй бірінші сағамен жалғасады. Сағалардан (1,2) кейін де секвенция пайдаланып көре аламыз (№ 25 ноталық мысалды қараңыз):

№ 25 ноталық мысал

Күйде саға 2 де бар, екінші сағасы да стереотипті (үстіңгі ішек ашық тұрмай, онда белгілі әуеннің орындалуы) үлгіде көрсетілген. Күй кең ауқымда жақсы дамыған. Саға аяқталған соң орта буынды бір қайталап, бас буынға келіп күй аяқталады.

«Қанат қақты» күйінің басы алты тактіге созылған кіріспемен басталады. Ладтық тірегі: d^4-g^4 . Өлшемі күрделі $6/8$ және $9/8$ араласып келеді. 7-12 такт арасында *НИЫК 1* орындалады. Негізгі буында бірыңғай оналтылық нотамен ойын кездеседі. Әр буын сайын кіріспе 2 такт ойналып отырады. *НИЫК 2* (15-22 т.) негізгі буын кішкене дамып әрі қарай *НИЫК 3* ке (25-34 т.) жалғасады. Одан кейін орта буынға (37-52 т.) үстіңгі ішек арқылы барады. Орта буын ұзақ дамып, әрі қарай кіріспе ойналу арқылы бірінші сағамен жалғасады. Бірінші саға (56-67 т.) қысқа аяқталып, жалғысы саға екі мен (68-88 т.) жүргізіледі. Сағаның екінші түрі стереотипті түрде дамиды, соңы секвенция арқылы төмен түседі. Сағадан шыққан соң кода (91-96 т.) бөлім ойналады. Жалпы автордың күйлеріне назар аударатын болсақ, кода бөлігін өте сирек қолданатынын байқауға болады.

Күй жалғасын бастапқы бөлігінде орындалған *НИЫК 3* қайталап, кіріспеге келіп күй тұрақталады.

Зерттеуімізді **қорытындылай келе**, мақала жұмысының авторы Құлжа қаласына (ҚХР) жасаған фольклорлы-этнографиялық экспедиция нәтижесінде жиналған Ұ. Ақатайұлы (Тарбағатай-ҚХР) күйлеріне талдау жасап, келесі нәтижелерге келді:

1) Күйлері буындық құрылымда көрсетілген, ортақ d^4-g^4 («Мереке», «Қанат қақты») d^4-a^4 («Саңлақ», «Ақын толғау») ладтық тірегіне негізделетін күйлері бар (төкпе күй дәстүріне сай).

2) Талданған күйлердің Бас буы, Орта буын, Саға бөлімдерінің ладтық тірегі бір-біріне ұқсамайды.

3) Негізгі интонациялық-ырғақтық кешеннің (НИЫК) варианттық үлгілері жиі кездеседі. Әсіресе «Мереке» және «Қанат қақты» күйлерінде НИЫК үш вариатты үлгілерін көруімізге болады.

4) Қарастырылған күйлерден «Мереке» күйінде бір саға ал «Саңлақ» және «Қанат қақты» күйлерінде екі саға бар екендігін байқаймыз (стереотипсіз-астыңғы ішекте ғана тақырып ойналып, үстіңгі ішек ашық болуы).

5) Күйші бөлімдердің ауысуы арасында ашық ішекті жиі пайдаланады. 6) Күй бөлімдерінде халық ладтары жиі ауысып отыратынын байқауымызға болады.

Пайдаланған дереккөздер тізімі:

1. Бекенов, Д. 1998. *Іле қазақтарының күйлері*. Алматы: Өнер баспасы.
2. Бекхожина, Т. 1972. *Қазақтың 200 әні*. Алматы.
3. Ерзакович, Б. Г., З. Қоспақов. 1986. *Қазақ музыка фольклорының тарихнамасы*. Алматы: Ғылым.
4. Затаевич, А. 1963. *Қазақ халқының 1000 әні*. Москва: Музгиз.
5. Елеманова, С. А. 2000. *Казахское традиционное песенное искусство*. Алматы: Дайк-Пресс.
6. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының фольклорлық зертханасы. 2019. Алматы: Құрманғазы атындағы ҚҰК.
7. Сарыбаев, Б. 1978. *Казахские народные музыкальные инструменты*. Алма-Ата: Жалын.
8. Утегалиева, С. И. 2013. *Звуковой мир музыки тюркских народов: теория, история, практика*. Москва: Композитор.
9. Утегалиева, С. 2006. «Күй Курмангазы “Сары-Арка”: опыт тембро-регистрового анализа». В *Хордофоны Центральной Азии*, 100–107. Алматы: Казакпарат.
10. Утегалиева, С. 2022. «Народная инструментальная музыка казахов на современном этапе: аспекты изучения». В *XXI ғасырдағы дәстүрлі музыка: зерттеу мәселелері*, под ред. Сахарбаева К.С., Джумагалиева А.М., 11–15. Алматы: Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы.
11. Утегалиева, С. *Лекция 1. Анализ домбровых кюйев*. Рукопись.
12. Мациевский, И. 1983. «Формирование системно-этнофонического метода в органологии». В *Методы изучения фольклора*, Ленинград.
13. Liu, L., H. Liang. 2025. “Analysis of the Style Characteristics of Regional Folk Songs and Music Classification Algorithms.” *Journal of Advanced Computational Intelligence and Intelligent Informatics* 29 (1): 33–40. <https://doi.org/10.20965/jaciii.2025.p0033>.
14. Jones, Benjamin. 2025. “The Sounds of Decolonization: Folk Music and Arab Nationalism in North Africa.” *The Journal of North African Studies*. January 27.
15. Koval, Tamara, Liubov Kaniuka, Olesia Neboha, Lidiia Kovtiukh, and Nataliia Kalinichenko. 2025. “The Role of Music Education in the Formation of Cultural Identity in the Modern World.” *Journal of Curriculum and Teaching* 14 (1): 349–359. <https://doi.org/10.5430/jct.v14n1p349>.
16. Tatkenova, S., M. Amze. 2024. “Traditional Music of Kazakhstan in the Second Half of the 20th Century: Using the Example of Folk Song Art in the Northern Region of

- Kazakhstan." *Asian-European Music Research Journal* 13: 65–78.
<https://doi.org/10.30819/aemr.13-6>.
17. Yelemanova, Saida. 2024. "Kazakh Traditional Song and Musical Heritage of Abay." *Música Hódie* 24 (December). <https://doi.org/10.5216/mh.v24.78936>.
18. Saitova Gulnara, Gulnara Jumasseitova, Aigul Kulbekova, Alima Moldakhmetova, and Toigan Izim. 2023. "Creativity of Kazakh People in the Context of Kara Jorga Dance: Preservation and Development Prospects of Kazakh Cultural Heritage." *Creativity Studies* 16 (2): 726–739. <https://doi.org/10.3846/cs.2023.16695>.
19. Kislova Oksana N., Olga A. Sizova. 2022. "Folklore Expeditions in University Music Education as an Effective Form of Preserving the Cultural Traditions of the Nizhny Novgorod Region." *Musical Art and Education* 10 (2): 164–177.
20. «Тарихтағы тұлғаның рөлі» атты халықаралық ғылыми конференция. 2024. Алматы: Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы. С. 95–96.
21. *Қазақ өнерінің тарихы*. 2007. Алматы: Өнер. С. 15–17.
22. Ғылыми жұмыс авторының Құлжа қаласына (ҚХР) жасаған экспедиция материалдары (сұхбат Ұ. Ақатайұлымен, видео, аудио), 27.01.2024.

References:

1. Bekenov, D. *Ile qazaqtarynyń kúleri*. Almaty: Óner baspasy, 1998. (In Qazaq.).
2. Bekhozhina, T. *Qazaqtyń 200 áni*. Almaty, 1972. (In Qazaq.).
3. Erzakovich, B. G., Qospaqov, Z. *Qazaq muzyka folklorynyń tarihnaması*. Almaty: Ǵylym, 1986. (In Qazaq.).
4. Zataevich, A. *Qazaq halqynyń 1000 áni*. Moskva: Muzgiz, 1963. (In Russian.).
5. Elemanova, S. A. *Qazaqsha dástúrli ánder óneri*. Almaty: Daik-Press, 2000. (In Qazaq.).
6. Qúrmanǵazy atyndaǵy Qazaq últtyq konservatoriıasy, folklorlyq zertkhana. Almaty: Qúrmanǵazy atyndaǵy QÚK, 2019. (In Qazaq.).
7. Sarybaev, B. *Qazaq xalqynyń halyqtyq muzykalıq aspaptary*. Almaty: Zhalyń, 1978. (In Qazaq.).
8. Úteǵalıeva, S. I. *Túrki halyqtarynyń muzyka dúniyesi: teoriıa, tarih, praktika*. Moskva: Kompozitor, 2013. (In Qazaq.).
9. Úteǵalıeva, S. "Kúı Qúrmanǵazy 'Sary-Arqa': oýt tembro-registrlik taldau." In *Khordofondar Ortalyq Aziıasy*, 100–107. Almaty: Qazaqparat, 2006. (In Qazaq.).
10. Úteǵalıeva, S. "Halyqtyq dombyra kúilerin taldau." *Lektsııa 1*. Manusript. (In Russian.).
11. Úteǵalıeva, S. "Qazaqtyń halyqtyq aspaptardyq muzykasy qazirgi kezde: zertteý aspektileri." In *XXI ǵasyrdaǵy dástúrli muzyka: zertteý máseleleri*, red. Sakharbaeva K. S., Zhúmagalıeva A. M., 11–15. Almaty: Qúrmanǵazy atyndaǵy QÚK, 2022. (In Russian.).
12. Matsievskii, I. "Formirovaniie sistemno-ethofonicheskogo metoda v organologii." In *Metody izuchenıia folklora*, Leningrad, 1983. (In Russian.).

13. Liu, L., H. Liang. 2025. "Analysis of the Style Characteristics of Regional Folk Songs and Music Classification Algorithms." *Journal of Advanced Computational Intelligence and Intelligent Informatics* 29 (1): 33–40. <https://doi.org/10.20965/jaciii.2025.p0033>. (In Engl.).
14. Jones, Benjamin. 2025. "The Sounds of Decolonization: Folk Music and Arab Nationalism in North Africa." *The Journal of North African Studies*, January 27. (In Engl.).
15. Koval, T., Kaniuka, L., Neboha, O., Kovtiukh, L., Kalinichenko, N. 2025. "The Role of Music Education in the Formation of Cultural Identity in the Modern World." *Journal of Curriculum and Teaching* 14 (1): 349–359. <https://doi.org/10.5430/jct.v14n1p349>. (In Engl.)
16. Tatkenova, S., hám M. Amze. 2024. "Traditional Music of Kazakhstan in the Second Half of the 20th Century: Using the Example of Folk Song Art in the Northern Region of Kazakhstan." *Asian-European Music Research Journal* 13: 65–78. <https://doi.org/10.30819/aemr.13-6>. (In Engl.)
17. Yelemanova, Saida. 2024. "Kazakh Traditional Song and Musical Heritage of Abay." *Música Hódie* 24 (December). <https://doi.org/10.5216/mh.v24.78936>. (In Engl.)
18. Saitova, G., Jumasseitova, G., Kulbekova, A., Moldakhmetova, A., Izim, T. 2023. "Creativity of Kazakh People in the Context of Kara Jorga Dance." *Creativity Studies* 16 (2): 726–739. <https://doi.org/10.3846/cs.2023.16695>. (In Engl.)
19. Kislova, Oksana N., hám Olga A. Sizova. 2022. "Folklore Expeditions in University Music Education as an Effective Form of Preserving the Cultural Traditions of the Nizhny Novgorod Region." *Musical Art and Education* 10 (2): 164–177. (In Engl.)
20. *Tarikhtagy túlganyń róli atty halyqaralyq ғылыми konferentsiiasy*. 2024. Almaty: Qúrmanǵazy atyndaǵy Qazaq últyq konservatoriiasy. 95–96 b. (In Qazaq.)
21. *Qazaq óneriniń tarihy*. 2007. Almaty: Óner. 15–17 b. (In Qazaq.)
22. Ғылыми jumys avtorynyń Qulzha qalasyna (QHR) jasaǵan ekspeditsiia materialdary (súkhbat Ú. Aqatayyulymen, video, audio), 27.01.2024. (In Qazaq.)

Автор жайында қысқаша мағлұмат:

Елеманова Саида Әбдраһімқызы – Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының профессоры, өнертану докторы, Алматы, Қазақстан.

E-mail: folklab@inbox.ru

Тел: +77757718549

Ақихат Ләзат

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының «Дәстүрлі музыкалық өнер» мамандығы бойынша 2-ші курс магистранты, Алматы, Қазақстан.

E-mail: lazka.music@mail.ru

Тел: +77051647935

Brief Information about the Author:

Saida Yelemanova – Professor at the Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Doctor of Art Studies, Almaty, Kazakhstan

E-mail: folklab@inbox.ru

Phone: +77757718549

Lazat Akikhat

2nd-year Master's student in the program "Traditional Musical Art" Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan

E-mail: lazka.music@mail.ru

Phone: +77051647935

Краткая информация об авторе:

Саида Елеманова – профессор Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, доктор искусствоведения, Алматы, Казахстан

E-mail: folklab@inbox.ru

Phone: +77757718549

Ләзат Ақихат

Магистрант 2 курса специальности «Традиционное музыкальное искусство» Казахская национальная консерватория имени Курмангазы, Алматы, Казахстан

E-mail: lazka.music@mail.ru

Телефон: +77051647935